

Szombathely és a püspök-földesúr kapcsolata a püspökség megalapítása utáni első évtizedekben

CSELENKÓ BORBÁLA

Abstract. Szombathely and the Relationship between Bishop and Landlord in the First Decades after the Establishment of the Diocese. The period of Szombathely's first bishop, János Szily, holds significant representational value in understanding the relationship between Szombathely and its later landlords. On one hand, it was the most productive period in the 70 years following the diocese's establishment in terms of construction and institutional foundation. On the other hand, under Szily's leadership, the boundaries were established that would, if respected, ensure a positive—or at least peaceful—relationship between the market town and its landlords. These boundaries, however, were formed only through minor and major conflicts and negotiations.

The disputes between János Szily and the town served as an excellent platform for both parties to assert and demonstrate their own powers and jurisdictions. These disagreements seem to have tested the limits of how far each party could go, acting as trials of strength for the town's and the landlord's capacities to assert their interests. By the late 18th century, Szombathely's infrastructural and economic development unfolded in the shadow of an increasingly active manorial economy and administration, representing the power of the landlords.

This study not only summarizes these conflicts but also highlights their long-term impacts, examining how the struggles between Bishop Szily and the town shaped the relationship between Szombathely and future bishops.

Keywords: Szombathely, market town, ecclesiastical landlord, 18th century, manorial economy

Szombathely és földesura kapcsolatának témájában már két kiváló tanulmány is született, az egyik Bácskai Vera, a másik Kóta Péter tollából.¹ Mindkettő Szombathely első püspöke, Szily János és a mezőváros kapcsolatát, viszályait tárgyalja. Nem véletlenül,

¹ Kóta 1999; Bácskai 2010.

hiszen Szily János püspökségének 22 éve reprezentatív jelentőséggel bír Szombathely és későbbi földesurai kapcsolatát tekintve is. Egyrészt az építkezéseket és intézményalapításokat illetően ez volt az alapítást követő 70 év legtermékenyebb időszaka, másrészt Szily alatt alakultak ki azok a határvonalak, amelyek betartásával a jó, de legalábbis békés kapcsolat a mezőváros és földesurai között fenntartható volt. E határok azonban csak kisebb-nagyobb konfliktusok, egyezkedések révén, azok eredményeként alakulhattak ki. Szily János és városa között felmerülő viták kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy mindkét fél a maga hatáskörét, jogkörét megmutassa, reprezentálja. Úgy tűnik, mintha ezen nézeteltérések alkalmával azt próbálták volna ki, hogy meddig, milyen határig mehetnek el. E konfliktusok így nemegyszer erőpróbái voltak a város és földesura érdekérvényesítő képességének. Megoldásuk pedig precedenst teremthetett hasonló jellegű viták esetén. Mindkét tanulmány középpontját így a mezővárosi autonómiát érintő konfliktusok jelentik, amelyek valóban a püspök-földesúr és Szombathely fő kapcsolatformáló tényezői voltak. Jelen tanulmány e konfliktusok összegző bemutatása mellett megpróbálja kihangsúlyozni egyrészt e viták későbbi időszakot meghatározó hatását, következményeit, azaz hogy Szily püspök várossal folytatott küzdelme hogyan határozta meg utódainak Szombathellyel való kapcsolatát; másrészt új elemként hozzatni, hogy az uradalmi gazdálkodás miként hatott e kapcsolat alakulására, mi és milyen mértékű volt Szombathely szerepe a szombathelyi uradalom gazdálkodásában.

A szombathelyi püspökség alapítását megelőzően, a 18. század közepétől Szombathely a magyarországi mezővárosok megszokott életét élte. A városi tanács örködött a főleg gazdálkodásból élő népesség termelésének biztonsága felett: védte a város legelőit a szomszédos települések lakóinak határsértéseitől, évente kijelölte a tilosokat, és előírta a kíméletes erdőhasználatot. A lakosság érdekeit szem előtt tartva hozta intézkedéseit az iparcikkellátás területén, nemegyszer a céhek érdekei ellenére is. E csendesnek tűnő mindennapi életet legfeljebb csak egy-egy természeti katasztrófa zavarta meg.

Az egyetlen kedélyeket felkavaró s a város életét hosszú időre meghatározó, nem természeti esemény a szombathelyi püspökség alapítását megelőzően az akkori földesúrral, Zichy Ferenc (1743–1783) győri püspökkel 1747-ben kezdett s csaknem két évtizeden át folytatott per volt, amely 1764-ben Szombathely számára kedvezőtlen kúriai ítélettel zárult. Ez, majd az ezt követő 1769-ben befejezett úriszéki per számos korábbi szabadságától és kedvezményétől megfosztotta a várost: cenzusa a duplájára emelkedett, italmérési jogának négy hónapra korlátozása megmaradt, és a város elvesztette mézszárszéktartási privilégiumát. Bíráikat pedig ezentúl csak a földesúr jelöltjei közül választhatták.² Ugyanakkor Szombathely az egy összegben fizetett cenzus miatt, de főleg bíraskodási szabadságának megőrzése révén továbbra is nagy autonómiával rendelkezett ügyeinek intézésében.

² MNL VaML V.102.i.dd.

A város és polgárainak életében az 1777-es esztendő egy új időszak kezdetét jelentette. Mária Terézia királynő Szombathelyt – nyilvánvalóan figyelembe véve annak vármegyei és káptalani központi szerepét.³ – az újonnan alapított egyházmegye központjává tette, a mezővárost és a körülötte lévő falvak nagy részét pedig az új püspöknek adta javadalomként, így a mezőváros egyszerre vált állandó földesúri és egyházmegyei székhellyé, ami – a közvetlen földesúri kontroll ellenére is – megnyitotta az utat a város gyors fejlődése előtt.

Szombathely ugyan már 1777 előtt kiemelkedett a környékbeli mezővárosok sorából, és fontos kereskedelmi központ lett, a városiasságnak azonban igen kevés paraméterével rendelkezett. Lakossága 2000 fő körül mozgott,⁴ településképe pedig csak az 1777 után meginduló egyházmegyei építkezéseknek köszönhetően kezdett városias külsőt öltetni, amikor Szily püspök – a barokk jegyében zajló – építkezéseinek köszönhetően a városkép az 1777 előtti állapotokhoz képest minőségi átalakuláson ment keresztül.

A vasi megyeszékhely az egyházmegye megalapítása előtt a 18. században a piacközpontságot tekintve is stagnáló településnek tűnt. Vas megye legnagyobb vonzasközpontja ekkor még Kőszeg volt, míg Szombathely ekkor – Pinkafő, Németújvár, Rohonc és Szentgotthárd társaságában – még csak közepes erősségű vonzást gyakorolt vidékére. A vasi megyeszékhely 1777 utáni fejlődését mutatja, hogy a 19. század elejére vonzásterületének nagysága tekintetében már messze megelőzte Kőszeget, és nagyrészt elhódította a fent felsorolt piacközpontok vásárlóközönségét is.⁵ Az 1830-as évekre már a térség fő felvevőpiaca, iparcikk- és nyersanyagellátója lett. A 19. század közepére Nyugat-Magyarország egyik legfontosabb kereskedelmi központjává vált.⁶

Szombathely város fent leírt fejlődése az uradalmi gazdálkodás és igazgatás, azaz a földesúri hatalom árnyékában ment végbe. A mezőváros privilégális helyzete ellenére is a földesúri regálék és adók révén részévé vált az uradalmi gazdálkodásnak, amely nemcsak a majorsági gazdálkodást jelentette, hanem a földesúri adók beszedését s az azokkal való gazdálkodást is. De az uradalmi igazgatás keretein sem maradt kívül, hiszen a földesúri jelöltek közül választott bírái révén nem volt teljesen mentes a földesúri befolyástól, mindeközben azonban a város és polgársága közvetlen haszonélvezője és motorja volt az egyházmegyei építkezések, intézményi alapítások által generált fejlődésnek.

Szombathely egyházmegyei központtá való kiépítése nem egyik napról a másikra történt, hanem hosszú, több évtizedes pereskedésekkel, panaszokkal, visszaélésekkel, együttműködéssel és természetesen kompromisszumokkal tarkított és irányított

³ Erről bővebben: Cselenkó 2013: 349–356.

⁴ Az 1780-as Szily János-féle egyházlátogatási jegyzőkönyvben 1752 főt írtak. Még a hozzácsatolt s 1780-ban kb. 700 főt számláló Szentmáron és Óperint községekkel együtt sem érte el a 3000 főt. SzEL PL I.3.D. Szily-féle can. vis. 12. köt. 111.

⁵ Bácskai-Nagy 1984: 83–84.

⁶ Melega 2012: 37; Bácskai 1988: 22, 25, 30, 48–51, 197; Tilcsik 2003: 111–125.

folyamat eredménye volt. A 18. század közepéig a Szombathely polgársága és mindenkorai földesura közötti összeütközések többsége gazdasági érdekellentétekből fakadt. A 18. századi Zichy-pert lezáró kúriai ítéletet követően, így a szombathelyi egyházmegyei időszakban is azonban már többnyire csak kisebb gazdasági vitákkal, kihágásokkal találkozunk, a konfliktusok súlypontja egyre inkább igazgatási tere tevéődött át. Ez magyarázható az erős polgári öntudattal rendelkező mezőváros autonómiavédelmével és ezen időszakban kiélesedő, egyre erősebb függetlenedési törekvéseivel.

A városi közösség, illetve a városi közösséget képviselő és igazgató tanács – a szabad királyi városokéhoz hasonlítható mértékű – öntudatát és autonómiavédelmét, valamint a 18. századra felerősödő függetlenségi törekvéseit egyszerre tulajdoníthatjuk a tanács-testület nemesi összetételének, valamint a város évszázadok alatt kialakult privilégiális helyzetének. Az a tény ugyanis, hogy a város igazgatási ügyeit (ingatlanügyek, betelepítés, polgárjog, céhek ügyei stb.) saját maga által választott tisztviselőkkel intézhette, s az elkövetett vétségek ügyében is csak néhány súlyosabb (pl. gyilkosság, lopás) bűncselekmény esetében kellett a város polgárainak az úriszéken megjelenniük, továbbá az, hogy a szolgáltatásaikat egy összegben fizethették földesuruknak, jelentősen lazította a földesúr-jobbágy közötti függőségi viszonyt, és megteremtette a kereteket a város gazdasági fejlődése számára. A nemesség nagyszámú jelenléte a városban és a tanácsban pedig súlyt adott minden jogvédő és érdekérvényesítő kezdeményezésnek. Szombathely mereven ragaszkodott nemcsak szerződésbe foglalt, a Zichy-féle pert lezáró kúriai ítéletben megerősített privilégiumaihoz, hanem minden olyan kedvezményéhez is, amelyekkel szokásjog révén évtizedek, évszázadok óta élt. Az, hogy az előírt, szerződésbe foglalt szolgáltatásokon kívül más szolgáltatásra nem volt hajlandó, 1777 után is számos összetűzést eredményezett a mindenkorai püspök-földesúr, valamint a város vezetősége között. A város vezetősége nem egy esetben emelt panaszt jogtalan követelés és sérelem miatt felsőbb fórumokon. Szükség esetén Pozsonyig is, Bécsig is elmentek, hogy igazukat megvédjék.

A 18. században általános alaptendenciaként érvényesült a földesúr gazdasági, politikai hatalmának kiterjesztése és ezzel párhuzamosan az oppidumok kiváltságainak a csorbítása, sokkal nagyobb mérvű beleszólás a települések belső igazgatási, gazdasági ügyeibe. Ez Szombathely esetében a Zichy-féle perben történt meg, onnantól kezdve privilégiumai nem változtak. Ellentétben például Pápa mezővárossal, ahol a földesúr erőteljes beavatkozása figyelhető meg még a 18. század végén is, amikor 1794-ben a város újabb örökösödési szerződést kötött földesurával. Ez a *contractus* az igazgatási apparátust új szervezeti alapon rendezte, a korábban 24 tagú külső tanács helyett a földesúr felülről egy 40 tagú „*electa communitas*”-t hozott létre.⁷

⁷ Dominkovits 1996: 65. A Pápa város önkormányzatáról és társadalmáról bővebben: Hudi 1994, Hudi 1995.

A legnagyobb harcokat a várossal az egyházmegye alapítása utáni első két évtizedben az első püspök, Szily János vívta meg. Első püspökként nagyrészt az ő feladata volt a város szakrális, egyházmegyei infrastruktúrájának kiépítése, így tevékenységeinek jelentős részét – főleg Szombathelyt mint püspöki székhelyet érintő – nagyszabású építkezések és intézmény-alapítások tették ki. A különböző egyházi épületek, templomok építése, ezek során a híres külföldi mesterek alkalmazása, valamint egy méltó püspöki udvartartás fenntartása rengeteg pénzbe került, amihez igen gyengén dotált egyházmegyéje nem rendelkezett megfelelő anyagi háttérrel. A püspök nagyszabású terveinek megvalósításához így a legnagyobb akadályt a pénzhiány, illetve az építkezések finansziális háttérének megteremtése jelentette.

A hiányzó pénzt, vagyis az építkezések s egyéb egyházmegyei beruházások, alapítások alapját, valamint a püspöki rezidencia és a kiépülő hivatali infrastruktúra fenntartásához szükséges anyagi háttérrel a földesúr jórészt kevés javadalmából és nem túl nagy uradalmaiból,⁸ az ezekből befolyó regálékból, bérleti díjakból és allodiális gazdálkodásából tudta csak előteremteni, így természetesen jövedelmeinek állandó növelésére törekedett. Ehhez hosszabb távon hozzátartozott nemcsak az adók, bérleti díjak emelése és majorsági földjeinek lehetőség szerinti növelése, hanem azoknak a javadalmaknak (malom és hegyvám) a visszavétele, visszaváltása is, amelyek jogilag őt illették, de amelyek használatát elődje, Zichy püspök ideiglenesen a városra ruházta. Intézkedései azonban gyakran találtak a mezőváros tanácsának és polgárainak ellenkezésével, hiszen mindezek közvetlenül nem a város, hanem a földesúr és az egyházmegye érdekeit szolgálták. A munkák szervezéséhez és a hozzájuk szükséges anyagi háttér előteremtéséhez ráadásul sok határozottságra, elszántságra, erős kézre és nem utolsósorban konokságra is szükség volt Szily részéről, ami szintén nem segítette a püspök és városa közötti kezdeti jó viszony fenntartását.

A mezővárosból származó bevételeinek védelme, megtartása indokolta elsősorban a földesúr ellenállását mezővárosa autonómiaökökévéivel szemben is. Az uradalom Szombathely mezővárosból származó bevételei 1781 után (amikortól a tizedet a város évi 1200 forintért megváltotta) szinte kivétel nélkül állandó jövedelmek voltak. Olyan bevételek, amelyek összegét szerződés vagy bármilyen egyezés biztosította, s nem függött időjárás, természeti tényezőtől. A szombathelyi uradalom állandó készpénzbevétele az éves összbevételnek általában kb. 1/3-át jelentette. Ugyanakkor ennek a jövedelemtípusnak több mint 50%-a Szombathely mezővárosból folyt be: 1800-ban konkrétan 64%-a, de 1802-ben is 53%-a.⁹

⁸ 1799-ben a püspök teljes allodiális állománya (a szombathelyi, zalaegerszegi uradalmat is beleértve) 4764 hold erdőt, 1408 hold szántót és 509 magyar holdnyi rétet jelentett, és ehhez jött még az úrbéres állomány, amely nagyjából 102 1/8 jobbágytelekből, 217 házból, 178 jobbágyból, 50 zsellérből, 166 hold belsőségből, 2169 hold szántóból és 474 holdnyi rétből állt. SzEL PL I.5.B. szombathelyi püspökség uradalmainak összeírása 1799, Cselenkó 2021: 293.

⁹ Cselenkó 2021: 151–158.

	Szombathelyről	Az uradalom falvaiból	Más helyekről (szerződéses és krajcáros tizedek)	Állandó bevételek összesen
1800	8450	1244	3408	13102
1802	7183	2520	3745	13448

Haszonbérek és más állandó jövedelmek a teljes szombathelyi uradalomban (forintban)¹⁰

A Szombathelyről származó állandó bevétel az uradalom teljes évi készpénzbevételéhez képest is jelentősnek számított: 1796-ban 30%-át tette ki az uradalom teljes évi bevételeinek, ez az arány ugyanakkor 1786-ban 22%, 1790-ben pedig 17%, 1802-ben 22%, 1831-ben azonban a szombathelyi fix jövedelmek összesen 15025 Ft-ot tettek ki, ami a teljes évi (33678 Ft) készpénzbevételnek már mintegy 45%-át jelentette.

	1777	1783	1786	1790	1796	1802	1831
Éves készpénz-bevétel	22342	32591	24777	30758	22888	33010	33678

Az uradalom éves bruttó készpénzbevétele (cenzusok, árendák, eladások, előző évi maradványok) forintra kerekítve

	1777	1783	1786	1790	1796	1800	1831
Állandó bevételek Szombathelyről	3209	5162	5382	5249	6987	8450	15002

A földesúr Szombathelyről származó állandó bevételei forintra kerekítve¹¹

Másrészt 1777-től Szombathely közössége és tanácsa is új helyzetbe került. Városuknak egyházmegyei és földesúri központként új feladatoknak kellett megfelelnie, ami a mezővárosi polgárságra jelentős anyagi terheket rótt. A tanácsnak a város hosszú és rövid távú érdekeit figyelembe véve mérlegelnie kellett a püspöki intézkedések, építkezések várható következményeit. S bár hajlandó volt olykor – főleg anyagi – áldozatokra, de csak addig, amíg az nem sértette sem privilégiumait, sem régi szokásjogait. A városi tanács így következetesen lavírozott az engedékenységgel, illetve a kompromisszumkészséggel, valamint a rendkívül makacs ellenállás között. Míg

¹⁰ SzEL PL I.5.B. szombathelyi számadások 1800, 1802.

¹¹ A két táblázat forrása: SzEL PL I.5.B. szombathelyi számadások 1777, 1783, 1786, 1790, 1796, 1800, 1831.

gazdasági kérdésekben többnyire a város mutatkozott engedékenyebbnek, vallási ügyekben pedig kimondottan készségesen működött együtt püspökével, addig az autonómiáját érintő konfliktusok során, s ha a püspök intézkedései a szokásjogot, az *usust* sértették, rendkívül makacsnak bizonyult. Nem egyszer panaszával az uralkodóig is elment, ilyenkor pedig a püspöknek komoly engedményeket kellett tenni. Szily püspöksége idején 1779-ben, a leégett plébániaház felépítése miatt, 1783-ban több – később részletezendő – sérelem miatt, 1784-ben a bíróválasztás miatt, 1791-ben pedig pótdadó fizetése miatt fordultak az uralkodóhoz panasszal a szombathelyiek.

Ugyanakkor néhány esetet leszámítva a viták ritkán élesedtek ki annyira, hogy a megyei törvényszék elé kerüljenek. Az elhúzódó pereskedés elkerülésének oka Szombathely esetében részben abban keresendő, hogy a konfliktusok jó része a városi polgároknak a környező települések uradalmi jobbágyaival folytatott apró-cseprő vitáiból keletkezett, azok pedig többségükben nem voltak olyan horderejűek, hogy érdemes lett volna miattuk hosszabb, bizonytalan kimenetelű, esetleg a mezővárosra nézve negatív precedenst teremtő pereskedést kezdeményezni. A viták többségére amúgy is igaz, hogy általában nem érintették alapjában a város jólétét, széles körű autonómiáját. Ráadásul maga a püspök sem igyekezett a vitás ügyek megoldását a megyei törvényszékre bízni, hiszen bár tudta, hogy szava mind az udvarnál, mind a megyénél többet nyom a latban, mint a városé, de az is nyilvánvaló volt számára, hogy a nagyrészt nemesi rangú városi hivatalnokok, akik nemegyszer vármegyei hivatalt is betöltöttek, (családi, társadalmi kapcsolataik révén) nem voltak egészen súlytalanok. A felségfolyamodványokat meg eleve nem kedvelte, mivel az uralkodó felé magyarázkodásokra kényszerítették. Egy per kezdeményezése tehát nemcsak költséges és bizonytalan kimenetele miatt nem volt célszerű, hanem olykor kimondottan kellemetlen is lehetett akár a földesúr, akár a város számára. Ráadásul maga a per és a születendő ítélet – mint szó volt róla – precedenst teremthetett, ami mind a földesúr, mind a város jogainak valós vagy látszólagos csorbitását eredményezhette. Egyértelműen ettől tartott mind a város, mind a püspök, amikor 1791-ben II. Lipót koronázása alkalmából az országos rendek ajándékot szavaztak meg, amelyet az adófizetőkre kivetett pótdadból kívántak finanszírozni. A város – arra hivatkozva, hogy nem maga az uralkodó kívánta az alattvalókat különadóval terhelni – kérte a földesurat, hogy vállalja magára a városra eső 122 forint és 1 krajcár kifizetését, aki azt meg is ígérte.¹² A megfogalmazott hivatalos kérvényben azonban a polgárok a püspök „polgáraiként és örökbérlőiként”¹³ hivatkoztak magukra, ami miatt újabb súrlódás keletkezett a város és a püspök között.

¹² „ejectáltott 122 f 1 Xr, melynek megfizetését, minthogy M[é][tósá]gus Püspök Urunk Önagysága erga suplicationem megéért...” MNL VaML V.102.a. 1791. máj. 18. 21.

¹³ „Cives et Emphyteutae.” Az *emphyteuta* szó jelentése: örökséges adófizető, aki esztendei adózás mellett örökség szerént bír valamely jószágot. A hangsúly a püspök értelmezése szempontjából a tulajdonjogot érintő „örökség szerént bír” szavakon volt. Kóta 1999: 32.

Szily ezen kifejezést sérelmezve visszautasította a polgárok kérelmét. Mivel mindkét fél (de főleg a város) tartott attól, hogy az ügy precedenst teremt, ami később jogaik csorbításához vezethet,¹⁴ a város vállalta a rá kivetett összeget, nem írtak új kérvényt, és régi szóhasználatán sem változtattak.¹⁵

Itt érdemes egy rövid kitérőt tenni. A szombathelyi polgárok csakúgy, mint más mezővárosok polgárjogú lakosai, jogi szempontból nem számítottak polgároknak a szó rendi értelmében. A mezővárosi polgárok éppúgy, mint a polgárjoggal nem rendelkező lakosok, privilegiális helyzetük ellenére is földesuruk – jelen esetben a szombathelyi püspök – jobbágyainak számítottak, a szabad királyi városok polgárságával ellentétben országrendiséggel nem bírtak. A mezővárosokban a polgárjog, már ahol meghonosult, kizárólag a városi társadalmon belül biztosított kiemelt státuszt viselőinek. Ők voltak a városi közösség egyedüli képviselői, egyedül ők voltak a mezővárosi privilégiumok és kedvezmények élvezői, csak ők rendelkeztek a tisztújításkor szavazati joggal, közülük választották a bírót és a belső és külső tanács tagjait. A városon belül a többi városalakóhoz viszonyított helyzetük tehát azonos volt a szabad királyi városok polgáraiéval, mint ahogy maga a polgárfelvételi eljárás is amazt másolta.¹⁶ Bár a 18. század második felében Szombathelyen a polgárok aránya az adózók között 40% körül mozgott, a polgárságon belül a polgárjogot nyert nemesek, tisztviselők, értelmiségiek száma növekedett, ami a polgárság lassú átalakulását, presztízsének növekedését mutatja. Az egyre inkább városiasabbá váló társadalmi összetételét tekintve „elitesedő”, nagyfokú önállóságot s függetlenséget élvező mezőváros részéről érthető az az öntudat, amely nem engedte, hogy önmagukat „a püspök jobbágyainak” titulálják. Annak ellenére sem, hogy egyébként az adózók többsége polgárjoggal nem rendelkező gazdákból s lakóként megtelepült zsellérekből állt.¹⁷

A püspökség megalapítását követő első néhány évben azonban Szily és Szombathely kapcsolatában az ilyen jellegű problémák fel sem merültek, egymás jogainak kölcsönös tiszteletben tartása, ebből következően pedig viszonylagos nyugalom és kiegyensúlyozottság jellemezte a mezőváros és földesura viszonyát. A kezdet is szép reményekkel kecsegtetett. A város vezetősége, „belátva ez eseménynek a város életére kiható nagy horderejét”, 1777. augusztus 12-én tartott gyűlésén elhatározta, hogy Szombathely első püspökének, Felsőszopori Szily Jánosnak augusztus 20-ra tervezett bevonulását „minden erejével fényessé tenni törekszik”.¹⁸ A felfokozott örömmel és szívélyes várakozással induló kapcsolatot azonban néhány éven belül, egy rövid, konfliktusokkal terhelt időszakot követően, kölcsönös tiszteleten alapuló, de bizalmatlansággal terhelt hűvös és kimért

¹⁴ MNL VaML V.102.a. 1791. aug. 3. 73.

¹⁵ MNL VaML V.102.a. 1791. aug. 3. 73, aug. 24. 80, aug. 31. 90. és Kóta 1999: 26.

¹⁶ Bácskai 2014: 167.

¹⁷ Bácskai 2014: 173–174.

¹⁸ Kunc 1880: 134–135; MNL VaML V.102.a. 1777. aug. 15. 164–166, 1777. aug. 25. 169.

viszony váltotta fel, amely nemcsak Szily püspökségét kísérte végig, hanem az annak utódaival való viszonyt is részben meghatározta, és a kapcsolati területeket is átalakította.

Jól szemlélteti Szily és Szombathely kapcsolatának változását, hogy a város miként interpretálta Szily szociális, karitatív cselekedeteit, illetve valamely természeti katasztrófa esetén tanúsított segítőkészségét. Az első ilyen bejegyzés az 1781-es áradás kapcsán történt. A jegyzőkönyv írója már ekkor is szűkszavúan nyilatkozott a püspök szerepét illetően, csak annak ösztönző szavait emelte ki, s valóban nincs rá forrás, hogy Szily kézzelfogható támogatást nyújtott volna a károsultak megsegítésére. Ennek ellenére feltételezhető, hogy a város ekkor még a püspök jelképes karitatív tevékenységét is nagyra értékelte, sőt túlzásoktól sem volt mentes. A bejegyzés írója egyenesen életmentő funkciót tulajdonított a püspök segítségének, amikor arról számolt be, hogy június 28-án, amikor az Oladi-patak és a Kenyér vize megáradt, s több házat elöntött, a püspök a város embereit ajándékaival és „atyáskodó intéseivel” ösztönözte. Ha ezt nem tette volna, akkor az áradásban gyerekek haltak volna meg.¹⁹

Ezzel szemben az 1783. január 15-én éjszaka történt tüzeset alkalmával, amikor több szombathelyi lakos házat tűz pusztította a jegyzőkönyv ennél már némileg visszafogottabban emlékezik meg Szily szerepéről: a tűz eloltása „Méltóságos Püspök Úr Önagysága iparkodásával és ide járult tehetségével városi embereinket biztatásával, sürgető szavaival következőképpen magának kitelhető iparkodásával egész reggel 6 óráig tartott”.²⁰

Ezekkel a bejegyzésekkel lényegében ki is merül a püspököt – ha szűkszavúan is – méltató jegyzőkönyvi bejegyzések sora. Az utolsó ilyen jellegű beírás 1799 januárjában, Szily püspök halála kapcsán készült. Hangneme tiszteletteljes, de távolságtartó, és Szilynek csak azon – tagadhatatlan – érdemeit emeli ki, azokat is csak általánosságban, amelyekkel a püspök a város fényét emelte, annak fejlődését szolgálta.²¹

Úgy tűnik, hogy Szily karitatív megnyilvánulásai Szombathely és polgárai irányában sokkal inkább szóbeli, mint anyagi támogatást jelentettek. Mentségére legyen mondva, hogy hatalmas tervezett kiadásai miatt az ő karitatív lehetőségei is korlátozottak voltak, másrészt nyilvánvalóan úgy ítélte meg, hogy az öntudatos és jómódú polgárokból álló – s a várost széles jogkörrel irányító – városi tanács elegendő hatalommal, eszközzel és anyagi háttérrel rendelkezik ahhoz, hogy elemi károk sújtotta polgárainak segíteni tudjon. Ez így is volt. Ugyanakkor számára éppen elég karitatív jellegű feladatot, anyagi megterhelést jelentett a támogatására sokkal inkább rászoruló vidéki jobbágyainak, adófizetőinek védelme, azok megsegítése.²²

¹⁹ MNL VaML V.102.a. 1781. jún. 29. 55–56.

²⁰ MNL VaML V.102.a. 1783. jan. 15. 238–239.

²¹ MNL VaML V.102.a. 1799. jan. 5. 346–347.

²² Hogy Szily valójában mennyire gyakorlatias, előrelátó, a reformoktól meg nem rettenő és egyúttal karitatív földesura volt birtokainak, bizonyítja a Szombathely délnyugati részén található Újperint alapítása, amely egy tragédiához köthető. Bővebben erről: Cselenkó 2021: 238–239; Pál 2017: 13–15.

Mi történt abban az első hat évben, ami e kölcsönös jóindulattal, s bizalommal induló kapcsolatot eltérítette a távolságtartó, de pragmatikus együttműködés irányába?

A Szily beiktatását követő első évben a viszony kifejezetten harmonikus volt, mivel a polgárság felismerte, hogy a püspök azon törekvései, hogy székhelyének intézményi ellátottságát és jelentőségét emelje, a város felvirágoztatását is szolgálja. Ezért még anyagi áldozatokra is kész volt. Így amikor a püspök 1778-ban a szeminárium építéséhez szükséges téglalehető felállításához telket kért, a tanács úgy döntött, hogy „mivel ezen seminarium építetése az publicumnak következőképpen a vár[osna]k is hasznos volna”,²³ szabad telkük nem lévén, magánosok telkét veszik meg. Cserében elengedik azok adóját, és ha a szeminárium elkészül, visszakapják telkeiket.²⁴ De örömmel vették azt is, hogy a püspök segítséget nyújt a gimnázium – deák iskola – fenntartásához, hozzájárul a tanárok fizetéséhez, ezért hajlandók voltak az építőanyagról gondoskodni, amelynek fedezésére még különadót is kivetettek.²⁵

Az első összecsapásra 1779 tavaszán került sor, amikor a püspök követelte, hogy a januárban leégett plébániaház építéséhez a város kézi munkával és fuvarozással is járuljon hozzá. A város ezt erősen sérelmezte, és a március 31-én tartott tanácsülésen, amelyen a tanácsosokon kívül jónéhány gazda is részt vett, közösen kijelentették, hogy „a régi usutól el nem állunk”,²⁶ majd a város privilégiumaira és az 1667. május 10-én tartott közgyűlés e tárgyban született határozatára hivatkozva²⁷ megtagadták a plébániaház építéséhez való hozzájárulást. Emellett azt is elhatározták, hogy az uralkodóhoz fordulnak panaszukkal. Mivel azonban az alapos renoválást hamarosan már nemcsak a püspök, hanem a vármegye is sürgette, a városi tanács április 28-án elhatározta, hogy két tanácsnokot Bécsbe küldenek a folyamodvány benyújtására.²⁸ Végül az uralkodó közbenjárására egyezség jött létre, mely szerint a városiak egy összeg (650 Ft) lefizetése ellenében a plébániaház építési kötelezettségét örök időkre megváltják, s a továbbiakban csak rendkívüli esetben kötelesek a ház fenntartásában munkával részt venni.²⁹ Bár elsőre úgy tűnhet, hogy a vita tatterében anyagi okok álltak, és a püspök elvárása mögött bizonyosan húzódott anyagi szempont is, a város azonban tisztán hatásköri, jogi kérdésként tekintett az ügyre. Ezt bizonyítja, hogy mindkét fél engedett ugyan, de az egyezséget a tanács mint győzelmet prezentálta a polgárok felé. Ennek oka, hogy bár a megváltási összeg, főleg, ha hozzászámítjuk még az utazás, valamint a jóindulat

²³ MNL VaML V.102.a. 1778. ápr. 2. 204.

²⁴ MNL VaML V.102.a. 1778. ápr. 2. 204. és Bácskai 2010: 166.

²⁵ MNL VaML V.102.a. 1778. 224; Bácskai 2010: 166.

²⁶ MNL VaML V.102.a. 1779. márc. 31. 285.

²⁷ Eszerint az akkori püspök, Széchenyi György felszólítását, hogy a város építse fel a plébániaházat, azzal utasították vissza, hogy Szombathely lakóit sem törvény, sem pedig szokásjog nem kötelezi a plébánia építési költségeinek fedezésére. MNL VaML V.102.a. 1667. máj. 10. 338–339.

²⁸ MNL VaML V.102.a. 1779. márc. 31. 284–285. és 1779. ápr. 28. 292.

²⁹ MNL VaML V.102.a. 1779. júl. 31. 308–309; SzEL PL I.3.D. Szily–féle can. vis. 12. köt. 116–120.

és támogatás céljából vásárolt ajándékok költségeit, valószínűleg meghaladta az újjáépítéshez eredetileg követelt hozzájárulás kiadásait, tehát anyagi értelemben a város húzta a rövidebbet, az *usús* azonban nem sérült.

Az első olyan év a szombathelyi püspökség megalapítását követően, amely már egyértelműen a város és földesura közötti romló kapcsolatot sejteti, 1782 volt. 1783-ban pedig a jegyzőkönyvben szinte már hónapról hónapra találkozunk olyan bejegyzéssel, amely a földesúr és a mezőváros konfliktusokkal terhelt kapcsolatát tükrözi. A konfliktus lényegében az 1782. május 25-én tartott városi közgyűléssel kezdődött, ahol a tanácsosok négy, a püspökhöz intézett kérvényről tárgyaltak. Kérték, hogy az öt addig adómentes kanonoki házat figyelembe véve csökkentse a város cenzusát, rendezze az óperintiek terheit,³⁰ döntsön a perinti híd máshová helyezéséről, és adja vissza a városnak az 1778-ban a szeminárium építéséhez adott tégláégető kemencét.³¹

A püspök szinte az összes kérés teljesítését megtagadta: a város cenzusát az öt kanonokházra eső adóval nem volt hajlandó csökkenteni, mivel az számára jövedelemkiesést jelentett volna.³² Arra pedig, hogy a városi funduson a szeminárium építéséhez a püspökségnek átengedett téglakemencét adja vissza, a következő válasz küldte a tanácsnak: a téglakemencét „azon okbul vissza nem ereszti, mivel mind földesúr, azt megtarthatja.” Ez utóbbi eset világosan mutatta, hogy a püspök a város jogait és még saját kötelezvényét sem tartotta tiszteletben, sőt zsaroláshoz sem átalott folyamodni, kijelentette ugyanis: ha a határozatát a város nem fogadja el, és felsőbb hatóságokhoz fordul, akkor ilyen hálátlanságért megszünteti a deák iskolát, és a normaiskola felállítását sem támogatja. Azokat a javakat pedig, amelyeket a város Zichy püspöktől kapott annak haláláig, „azonnal magának visszaveszi”.³³ A kialakult súlyos helyzetre tekintettel a tanács az ügy megvitatását elhalasztotta. A püspök válaszából egyértelmű, hogy számára a kanonoki házakra eső adó elengedése anyagi kérdés, ugyanakkor a város szempontja ennél sokkal összetettebb lehetett. A kanonoki házak ugyanis bár a város területén voltak, de egyházi tulajdont képeztek. Ugyanakkor ezek a házak is a püspök által a városra kivetett kollektív adó alapját képezték, amit érhető módon sérelmezett a város. Hogy nem gazdasági problémáról volt szó, mi sem bizonyítja jobban,

³⁰ Óperint kérdése már az 1782. évi tisztségviselő-választási gyűlésen napirendre kerül. A tanács arról határozott, hogy a vármegyéhez fordulnak, hogy az szüntesse meg az óperintiek adómentességét, azaz hogy az Óperintben lévő házak is a városi terhek viselésére köteleztesse, amit még korábban Szily javasolt 1779-ben Újperint telepítése kapcsán. MNL VaML V.102.a. 1782. ápr. 25. 158.

³¹ MNL VaML V.102.a. 1782. máj. 25. 167–168.

³² Ez később mégis megtörtént. A megegyezést követően levonták a kanonoki házak utáni kedvezményt a város kollektív cenzusából. Az 1784-es uradalmi számadás szerint „Szombathely városa a curialis sententia szerént fizet esztendőbéli cenzusért [...] f[orin]tokat, mivel pedig a canonicalis házakra esik ezen summából 6 Ft 33 kr, ezért fizetnek csak [853 Ft 27 kr–t].” SzEL PL I.5.B. szombathelyi uradalom számadása 1784.

³³ MNL VaML V.102.a. 1782. aug. 17. 183–184.

mint hogy az 1784-ben fizetendő 860 forint cenzusból az öt kanonoki ház adójának levonása csak 6 forint 33 krajcár adócsökkenést jelentett a város számára³⁴ – ezzel egy időben a püspök a korábbi 840 forintos cenzust 860 forintra emelte. A kollektív cenzus megemelkedett ugyan, de mivel a kanonoki házak adója levonásra került, így a város igazságérzete megnyugodott.

Ez idő alatt azonban egy más jellegű vita is tovább élte az amúgy sem nyugodt hangulatot. Szily püspök, aki legfőbb feladatának érezte székhelyének megfelelő intézményrendszerrel való felszerelését, megérkezése után szinte azonnal nagyszabású építkezésbe fogott, mégpedig főként a már igencsak leromlott állagú középkori vár helyén. Ez önmagában még nem lett volna probléma, hiszen a város és a várhoz tartozó püspöki birtok területe világosan elkülönült egymástól. 1782 novemberében Szily építőtevékenysége azonban lényegében a város területi integritását sértette. Nem véletlen, hogy az amúgy is feszült hangulatban komolyabb vita támadt a püspöki palota helyének kijelölésekor. A püspök ugyanis a palota helyét az egykori – addigra már funkcióját veszített – várároknak a külső, város felőli széléhez igazította. A gondot a város számára azonban nem egyszerűen a palota épületének elhelyezése jelentette, a püspök ugyanis a vár bástyájának kerületén kívül lévő árokra és sáncrea más személynek is építkezni engedett, az árkot pedig egyes helyeken földdel feltöltette. Mindez a városi polgárok számára nem kis kellemetlenséget okozott, mivel néhány ház előtt elzárta az árkot, így az esővíz nem tudott befolyni. Emiatt pedig nemcsak az országút vált sárosná, hanem a házakba való bejárás is megnehezült. Ennek orvoslására a város és a püspök képviselői – hogy megoldást találjanak – közös helyszíni szemlét tartottak ugyan, amelynek során a régi határokat is rögzítették, de megegyezés nem született.³⁵

Az 1783. május 5-i közgyűlésen a város panaszai így már 5 pontot érintettek: a fentiekén kívül sérelmezték, hogy a püspök az iskola mellé vámházat épített, valamint hogy a püspök a város és a vár között lévő – a városhoz tartozó – fundust beépítette.³⁶ Elhatározták, hogy mivel instanciáikra a püspöktől semmiféle válasz nem érkezett, az uralkodóhoz fognak fordulni, amikor az a városba érkezik. Mivel a polgárok továbbra sem kaptak kielégítő választ,³⁷ az uralkodó útja pedig nem vezetett a városba, ezért a május 17-i közgyűlésen bejelentették, hogy a latinul és németül is elkészített folyamodványt a bíró két tanácsos kíséretében személyesen viszi Bécsbe.³⁸ A folyamodványra érkezett válaszban azonban nem orvosolták a város sérelmeit, hanem királyi

³⁴ SzEL, PL I.5.B. szombathelyi számadások 1777, 1783, 1784.

³⁵ MNL VaML V.102.a. 1782. nov. 20. 209–211. A palota végül a püspök által tervezett helyen és módon épült fel.

³⁶ MNL VaML V.102.a. 1783. máj. 5. 285–286.

³⁷ A püspök ugyanis a kanonokházak mentességéhez egy régebben kiadott immunitásra hivatkozva ragaszkodott, az óperintiek adózására vonatkozó kérelmet pedig arra hivatkozva utasította el, hogy az óperinti fundusok a megye által curialis fundusoknak lettek nyilvánítva.

³⁸ MNL VaML V.102.a. 1783. máj. 17. 298.

parancsra a vármegye az úriszék hatáskörébe utalta ezeket,³⁹ ahol az ügy a szomszédos uradalmi települések legelőhasználatának kérdésével is bővült.

Időközben ugyanis újabb incidens keletkezett, bár ezúttal nem a püspök és a város között alakult ki közvetlen konfliktus, hanem a város és a püspök szentmártoni jobbágysai között. A püspöki jobbágysai ugyanis a városi legelőre hajtották lovaikat, amelyek egy részét a bíró büntetésül zálogba fogta, kiváltásukért pedig pénzt követelt. A megoldást, illetve az igazságos döntést (amely a város szerint a szentmártoniak megbüntetése lett volna) a város joggal a földesúrtól várta volna, aki – nyilvánvalóan még sértve a város felségfolyamodványa miatt – elrendelte, hogy a város a lovakat váltásdíj nélkül adja vissza. A közgyűlés ezt nem fogadta el, hanem úgy határozott, hogy – mivel a Zichy-féle kuriális per értelmében ez a föld a városé, amelyet gondatlanság lenne elveszíteniük – a lovakat zár alá helyezik a megyei főszolgabírónál. Május 14-én ismét levélben fordultak Szilyhez, amelyben kérték, hogy a püspök a szentmártoniakat szólítsa fel a lovaik kiváltására.⁴⁰ Mivel a püspök ezt nem tette meg, az ügy felkerült az úriszéken tárgyalandó panaszos ügyek közé.

Nem segítette a kedélyek lecsillapodását az sem, hogy 1783 nyarán meghalt Zichy Ferenc győri püspök. Halálával ugyanis a város számára tett – korábban már említett – engedményei (mint a malom használata) érvényüket veszítették, és Szily püspök azokat vissza akarta venni. Végül a malmot 1680 forintos becsáron meg is váltotta.⁴¹ Ezt követően azonban a város részéről történtek olyan események, rendelkezések, amelyek mai szóhasználattal élve a packázás kategóriájába tartoztak. A malommal kapcsolatos megegyezést követően a közgyűlés ugyanis úgy határozott, hogy a bíró a malom árának kifizetését követően azonnal hányassa el a hidat és a molnár házát, amely a városé (maradt). A házhoz tartozó rétet pedig a molnár kaszáltassa le, a szénát pedig a város részére hordassa be, a molnár használatában lévő szántót pedig adják el. A vevő pedig a város akkori bírója, Lábás Ferenc volt.⁴²

Ilyen ellenséges hangulat előzte meg a végül 1783. október 8-ra (a fenti panaszok megtárgyalására) kitűzött úriszéki pert, amelyet tovább fokozott a város dacos ellenállása a tárgyalást megelőző napokban. Még a pert megelőzően, szeptember 22-én a püspök maga elé idézte Lábás Ferenc bírót a kitűzött úriszéki per ügyében. A tanács azonban úgy határozott, hogy a bíró ne menjen el, mivel a kúria ítélete szerint a városbírónak csak a megválasztása után kell magát a földesúrnál prezentálnia, vagy ha a város képviselőjében törvényesen idézik be. Az érvelés következetlensége az volt, hogy a bíró számtalanszor tárgyalt a püspökkel korábban is. Hamarosan kiderült, hogy a püspök

³⁹ MNL VaML V.102.a. 1783. aug. 9. 318–319. MNL VaML V.102.c. I. Fasc. M. Nr. 245.

⁴⁰ MNL VaML V.102.a. 1783. máj. 5. 285–286, 1783. máj. 8. 295–296, 1783. máj. 9: 296, 1783. máj. 14. 296–297., 1783. máj. 17. 298, 1783. máj. 31. 302.

⁴¹ MNL VaML V.102.a. 1783. jún. 14. 307–308. és SzEL PL I.V.B. uradalmi épületek összeírása 1800.

⁴² MNL VaML V.102.a. 1783. jún. 24. 310–312; Bácskai 2010: 168.

a felségfolyamodvány felülvizsgálatát akarta kérni a bírótól és rajta keresztül a közösségtől. A tanács ekkor úgy döntött, hogy az ügyének intézését a káptalanra bízta.⁴³ Négy napra rá a püspök tisztartója, Pataki Mihály és fiskálisa, Németh János bejelentették, hogy a püspök hajlik az egyezsége. Az 1783. október 4-re összehívott gyűlésen a város is kijelentette, hogy hajlandók az egyezsége úgy, hogy amint a város a püspök tulajdonát nem kívánja, a püspök is tiltsa meg jobbágyainak a város határaiba való behatolást, az eddig okozott kárt pedig térítse meg. Ezenkívül felszólították Szilyt, hogy a téglaszint kötelevénye értelmében adja vissza a városnak, és a beadvány többi pontját is hagyja jóvá.⁴⁴

Az ügy megegyezéssel zárult, s a kedélyek némiképp lecsillapodtak. A város többek között visszakapta téglaegetőjét, és kollektív cenzusát a kanonoki házak adójával csökkentették. A püspöki jobbágyokat pedig a város határában való legeltetéstől eltiltották.

Szombathely és Szily kapcsolata nem lett többé olyan, mint az első években. Nem segítette a megbékélést az sem, hogy Szily az elszenvedett kudarc miatt az 1784-es tisztújításon akart elégtételt venni. Ekkor ugyanis a kúriai ítélet⁴⁵ ellenére nem vette fel a jelöltek közé a korábbi bírót, az előző évi konfliktusokban főkolompósnek tekintett László Ferencet. A város természetesen nem fogadta el a püspök kandidációját, s mivel a püspök sem változtatta meg jelölését, a bíróválasztást a tanács elhalasztotta, s úgy döntött, hogy a jogtalanság orvoslása ügyében a kancelláriához, szükség esetén pedig ismét az uralkodóhoz fordulnak. Ez alkalommal is a püspök kényszerült engedni. Az év májusban ugyanis arról értesülünk, hogy a püspök a kandidációját megváltoztatta, és jelölte a korábbi bírót, akit aztán a város újra meg is választott.⁴⁶

A földesúri jogkör legszembetűnőbb megnyilvánulása Szombathely esetében a bíróválasztások körül mutatkozott meg. 1777-től kezdve Szily következetesen élt kandidálási jogával, amelynek során – egyetlen eset kivételével – a város privilégiumát tiszteletben tartva tette meg jelöléseit, ezeket pedig a város elfogadta. A bíróválasztás, illetve a bírák jelölése, a kandidálás fontos aktus volt a mezőváros és földesura kapcsolatában, hiszen gyakorlatilag ez volt az egyik legfontosabb jog, amely a szombathelyi földesúrnak a kiterjedt privilégiumokkal rendelkező város életébe beleszólást biztosított. Ugyanakkor csorbította némiképp ezt a jogát a földesúrnak, hogy akár tetszett neki az előző bíró, akár nem, kénytelen volt azt újra jelölni. Ezt használta ki a város is 1784-ben, amikor ragaszkodott előző bírójához. Másrészt a város részéről is szinte bizonyos, hogy László Ferenc újrjelöltetése mögött is inkább Szily elleni dacról van szó, mintsem arról, hogy annyira elégedettek lettek volna működésével,⁴⁷ illetve azon megfontolásról,

⁴³ MNL VaML V.102.a. 1783. szept. 29. 330–331

⁴⁴ MNL VaML V.102.a. 1783. okt. 4. 332; Bácskai 2010: 169.

⁴⁵ Amely a többször említett Zichy-féle per lezárása volt 1764-ben.

⁴⁶ MNL VaML V.102.a. 1784. ápr. 26. 397, 1784. máj. 8. 398; Bácskai 2010: 169.

⁴⁷ A tisztújítás lebonyolítása után a közgyűlés 18 pontban fogalmazta meg panaszait a bíró és a tanács ellen, és javaslatot tett a tanács létszámának és működésének szabályozására. MNL VaML V.102.a.

hogy jogaiknak legkisebb csorbítását sem engedhették meg. Márpedig azt, hogy Szily nem jelölte korábbi bírójukat, egyértelműen jogaik megsértésének tekintették.

A mintegy ötévnyi küzdelem eredménye nem maradt el. A szimbolikus jelentőségű bíróválasztási konfliktus után következő másfél évtizedben éles vitákra nem került sor. A felmerülő nézeteltéréseket, amelyek főleg a hétköznapi gazdálkodást és a folyamatos építkezéseket érintették, többnyire rövid és békés úton sikerült rendezni. A következő évek eseményeit tekintve úgy tűnik, hogy mindkét fél tudatosította a határokat, ameddig vitáik során elmehetnek. A város jó ideig nem folyamodott felsőbb fórumhoz panaszaival, és nagyobb ellenkezés nélkül vállalta azokat az anyagi terheket, amelyeket a város fejlődését kedvezően befolyásoló intézmények létrehozása jelentett. A püspök pedig felhagyott a zsarolásokkal és a fenyegetődzésekkel, és mindenekelőtt tartózkodott a város privilégiumainak durva megsértésétől, magas adói miatt pedig időnként még magyarázkodásra is hajlandó volt. Ez történt akkor is, amikor 1790-ben a város a kilencéves dézsma szerződés lejártakor, illetve annak megújításakor a dézsma megváltás összegének csökkentését kérte Szilytól. A püspök ugyan nem teljesítette a város kérését, de egyrészt elismerte, hogy az árendát 1781-ben valóban kissé magasán állapították meg, másrészt ígéretet tett annak jövőbeli csökkentésére. De még fontosabb volt azonban, és egyértelműen jelzésértékkel bírt, hogy ezúttal nem földesúri hatalmára hivatkozott, hanem a polgárok számára elfogadható indoklást nyújtott: a székesegyház építése nagy költséggel jár, és a kieső összeget nem tudná nélkülözni. A város ezt tudomásul vette, hiszen a székesegyház mielőbbi felépítése számukra is fontos volt.

1791-ben a püspök terve ugyanis, hogy a székesegyház építéséhez, illetve annak során a régi plébániatemplomot lebontassa, a város heves ellenkezését váltotta ki. A polgárok félték attól, hogy a folyamatos anyagi gondokkal küszködő püspök a székesegyházat nem tudja befejezni. Így ha a régi templomot lebontják, az új pedig nem készül el, akkor a polgárok plébániatemplom nélkül maradnak. Többször is a püspökhöz fordultak kétségeikkel és azon kérésükkel, hogy amíg az új templom fel nem épül, addig a régit ne bontsák le.⁴⁸ A püspök azonban hajthatatlan volt, nem tett eleget a város kérésének. Valószínűleg nem is tudott, mivel az új hatalmas méretű templom építéséhez szüksége volt a régi vártemplom téglanyagára.⁴⁹ A város végül ugyan belenyugodott a plébániatemplom elbontásába, hiszen az intézkedések nem sértették

1784. ápr. 400–409.

⁴⁸ MNL VaML V.102.a. 1791. ápr. 26. 5, MNL VaML V.102.b. Fasc. 113. Nr. 8; Kóta 1999: 24.

⁴⁹ A székesegyház felépítésének helye évekig kérdés volt. Szily először a mai püspöki palota udvarán álló vártemplom kibővítésén gondolkodott, Hefele Menyhérttel ehhez tervet is készíttetett. Később a püspöki palotával szemben lévő telek is szóba került, ez részben a telektulajdonos kapzsisága miatt nem valósult meg. Végül Hefele javaslata alapján a püspöki palota és a szeminárium között, a belső vár kör alakú főépülete, a régi várpalota helyén épült fel a székesegyház. Géfin 1945: 11.

a jogait, s ha ideiglenesen kellemetlenséggel is járt a lakosok számára, a végeredmény hozzájárult a város fényének emeléséhez s urbánus jellegének kiteljesítéséhez.

Bár az 1784 utáni másfél évtizedben éles konfliktusra már nem került sor, a fenti események tükrözik azt a kialakult bizalmatlanságot, amelynek gyökerei az 1780-as évek eleji konfliktussorozatra vezethetők vissza. A város és földesúrnak viszonya hűvös és kimért maradt. Nem véletlen, hogy amikor 1799 januárjában Szily püspök elhunyt, a püspök halálát és érdemeit a jegyzőkönyvben szűkszavúan rögzítették: „mint első pártori méltóságára nézvest, mind pedig azért, hogy itten lakása üdeje alatt különféle épületeinek csináltatásával, úgy az elkezdett s majd úgyszólván egészen elvégzett cathedrális nagytemplomnak építtetésével városunkat díszítette, s egyetemben az ő hathatós közbenvetései mellett ide újra visszahozott gymnasiumnak és philosophia studiumnak introductiojával [felállításával] a város részére, úgy mint publicumnak nem kevés hasznot hajtott, kívánja a város utolsó tiszteletét megadni.”⁵⁰

Az, hogy Szombathely nemcsak az egyházmegye, hanem a földesúr székhelye is lett, maga az uradalom pedig az egyházmegye legnagyobb birtoka, ez hatással volt a földesúri gazdálkodásra is. A földesúri gazdálkodás szükségszerű kiterjesztése, intenzívebbé válása újfajta problémák és konfliktusok lehetőségét hordozta magában, amelyek bizonyosan megvoltak korábban is, de 1777 után ezek intenzívebbé váltak, és megoldásuk során jobban középpontba került a püspök-földesúr szerepe. A viták legnagyobb része a Szombathely körüli szűkös erdő- és legelőterülettel függött össze, amelyeknek csak egy része volt a földesúr birtokában, az erdők jelentős részét a város használta. Az uradalmi erdőrésszel nem lehetett elegendő az uradalom ellátására, mivel az uradalom nemegyszer a város erdőiben makkoltatta sertéseit, amit a város sérelmezett és szigorúan megtiltott. Joggal, hiszen a földesúrnak csak legeltetéshez volt joga a városi erdőkben, makkoltatáshoz nem.⁵¹

A város környéki szűkös szántó-, legelő- és erdőterületek így szinte folyamatos határviták tárgyai voltak, és konfliktusforrást jelentettek. Másrészt mivel a mezővárossal szomszédos falvak egy része⁵² szintén az uradalomhoz tartozott, a legelők és erdők jogtalan használata nem is annyira az uradalmi alkalmazottak és a város között okozott vitát, hanem sokkal inkább a városi polgárok és a püspök Szombathely körüli uradalmi falvakban élő jobbágyai között. Így a városi polgároknak – gazdálkodás tekintetében – a legtöbb és leg súlyosabb gondot e környékbeli lakosok okozták. Mégis

⁵⁰ MNL VaML V.102.a. 1799. jan. 5. 346–347; Bácskai 2010: 170.

⁵¹ MNL VaML V.102.a. 1784. szept. 25. 453.

⁵² A szombathelyi uradalomhoz tartozó falvak: Sorok, Szentmárton, Óperint, Újperint, Zanat és Püspöki.

bár közvetlenül nem maga a földesúr volt a konfliktus okozója, az indulatok olykor egészen elszabadultak. Ezek a viták ugyanis természetszerűen érintették a földesurat is, hiszen a települések a szombathelyi uradalom részei voltak, a jogtalanságot elkövető jobbágyok pedig a püspök jobbágyai. Bár a konfliktusok valószínűleg akkor is kialakultak volna, ha nem ugyanaz a személy, a szombathelyi püspök az egész terület földesura, mivel azonban a földesúr azonos volt, a püspöknek mint földesúrnak ilyen viták során ellentétes érdekeket kellett (volna) képviselnie, s jobbágyainak és polgárainak szembenállása így – mint közös tényezőkön – az ő személyén keresztül vált igazán élessé.⁵³ A püspöktől a város – joggal – elvárta, hogy az földesúrként tegyen és szolgáljon igazságot a polgárok és az uradalmi jobbágyok viszállyaiban, amelyek többnyire nem voltak komoly jogsértések, nem érintették a város privilégiumait, nem haladták meg az egymás mellett élő és gazdálkodó emberek, szomszédok, gazdák hétköznapi konfliktusait. Még akkor sem, ha némely vita a jobbágyok és a városiak között elfajult, vagy a város jegyzőkönyvei és iratai egy-egy ilyen esetet igen felnagyítanak. Ugyanakkor ezek a viták bizonyosan nem tettek jót a püspök és a mezővárosi polgárság kapcsolatának. Privilegizált s függetlenedni akaró városának polgáraival szemben a földesúr gyakran jobbágyai mellé állt, vagy legalábbis nem kompenzálta a várost az elszenvedett károkért. Még olyan esetben sem, amikor egyértelműen a jobbágyok követtek el jogsértést. A konfliktus így a város és a püspök között élesedett ki.

Az egyik legtöbb bosszúságot a püspök szentmártoni jobbágyai okozták a város lakóinak. Az 1783-as, – fentebb említett – püspök lovai körül kialakult vita volt az egyik legélesebb, és bizonyosan nem segítette a püspök és mezőváros között ebben az időszokban zajló „erődemonstráció” befejezését. De valószínű az is, hogy a jobbágyok tisztában lévén a földesúr és a mezőváros akkori rossz kapcsolatával, úgy vélték, hogy a földesúr részéről nem kell büntetésre számítaniuk. Ez azért is valószínű, mivel ugyanezen évben több hasonló eset is történt. Előbb perinti jobbágyokkal gyűlt meg a város baja, és 1783 májusában a város kénytelen volt olyan határozatot hozni, hogy „Peréntiek között se lovát, se szarvas marhát se pedig [...] sörtvélleseket és efféle juh vagy kecske marhákat ennek utána városi mezeinken őrizni szabad ne légyen, kivéven a harangozót, ki a városnak szolgál”.⁵⁴ A városiak minden tiltakozása ellenére azonban a püspök jobbágyai továbbra is használták a város legelőit. Sőt, egyéb cselekedetekkel is tetézték a városiak már amúgy sem kicsi bosszúságát: „keresztül-kasul” jártak a szekereikkel a polgárok rétjein, és tönkretették szőlőik melletti útjaikat.⁵⁵ 1783 októberében a városiak arra kérték a püspököt, hogy a határaik „inváziójátul embereit eltiltsa, és ennek utána károkat réteinken szekerei által ne okozzon, és eddég lett károkat megtérítse”.⁵⁶

⁵³ Kóta 1999: 22.

⁵⁴ MNL VaML V.102.a. 1783. máj. 5. 286.

⁵⁵ MNL VaML V.102.a. 1783. máj. 17. 298.

⁵⁶ MNL VaML V.102.a. 1783. okt. 4. 332.

Bár bizonyos, hogy a püspökség jobbágynak a szombathelyi polgárok rovására elkövetett területsértései és hatalmaskodásai a későbbi időszakban sem szűntek meg, s ez konfliktusforrás maradt a város és mindenkori földesura között, ilyen jellegű esetekkel 1784 után már alig-alig találkozni a jegyzőkönyvekben. Valószínűleg sikerült a konfliktusok nagy részét mindkét fél számára elfogadható módon, rövid idő alatt megoldani. Az utolsó hevesebb vita 1795-ben alakult ki, amikor még az 1783-as konfliktusnál is élesebben szabadultak el az indulatok. 1795 júniusától a város több alkalommal is kénytelen volt a szentmártoniak ökreit a városba behajtani, mivel a püspök jobbágynak azokat a város legelőire, tilosaiba hajtották. A szentmártoniak azonban tovább folytatták a hatalmaskodásokat, s a város kénytelen volt a püspökhöz fordulni, hogy az fegyelmezze és büntesse meg jobbágynak. A földesúr azonban – úgy tűnik – nem igyekezett a két fél között békét tenni, illetve a szombathelyi polgárok panaszát orvosolni, a törvénytelen ségét elkövető jobbágynak pedig megfegyelmezni. Sőt, gyakorlatilag nem csinált semmit.⁵⁷ A helyzet végül annyira elfajult, hogy ha a püspök hatalmaskodó szentmártoni jobbágynak – írták a városiak – „meg nem szabályoztatnak és illendő büntetést nem szenvednek, kínszeríttetni fogunk sérelmünket más módon orvosolni, amint is már gazdáink egyetemben annyira fölháborodtak, hogy nagy verekedéstől és számos ember haláltul méltán lehet tartani”.⁵⁸ Nem tudni, végül a püspök beleavatkozott-e a vitába akár békéltető félként, akár igazságot tevő földesúrként, az indulatok mindenesetre lecsillapodtak. A későbbi évtizedekben, különösen Böle András püspök idején (1824–1843) fordultak ugyan elő jogtalanságok mind a jobbágynak, mind a földesúri tisztek részéről, azok azonban már nem váltak élessé.⁵⁹

Szily János érdemeit a város felvirágoztatásában a város ugyan már saját korában is elismerte, de nem feledte, hogy akarátát konok, ellentmondást nem tűrő határozottsággal s olykor erőszakos módszerekkel hajtotta végre. Szily földesúri önkényével mindvégig ellenállt. Ezen ellenállásnak tulajdonítható, hogy a mezőváros kulturális, gazdasági életét a földesúr többnyire csak indirekten: saját alapításai, alapítványai, intézményei (líceum, szeminárium, könyvtár, nyomda stb.) révén befolyásolhatta, alakíthatta. A püspök nem szólt (nem szólhatott) bele a városi ingatlanok adásvételébe, de építkezései révén meghatározta annak – püspöki székhelyhez illő – főbb arcúlatát. Nem avatkozhatott bele a betelepülésbe, a lakosság szakmai és vallási összetételének kialakításába, azaz abba, hogy a város kiket enged betelepülni falai közé, kiknek ad polgárjogot, de kötelező jellegű ajánlást nyújthatott a választandó bírók személyére, és

⁵⁷ SzEL PL I.5.B. Szombathely panaszlevelei Szilyhez 1795. jún. 15, jún. 21, júl. 6 és szept. 28.

⁵⁸ SzEL PL I.5.B. Szombathely panaszlevele Szilyhez 1795. szept. 28, MNL VaML V.102.b. Fasc. 117. Nr. 52. 1795. szept. 28.

⁵⁹ 1826-ban, 1830-ban és 1833-ban az uradalmi tisztek, 1834-ben a püspöki jobbágynak területsértéseiről értesülünk. MNL VaML V.102.a. Index: 1824–1831. ápr. 25. (1826.) 205, 1830. okt. 16. 240. nr. 482, 1833. jan. 5. 351. nr. 511, Index: 1831. ápr. 25–1842. ápr. 24. (1834) 14.

bárkinek, zsidóknak is bérbe adhatta saját ingatlanait, regáléit. Látszólag tiszteletben tartotta a város, illetve a polgárok számára elkülönített gazdasági területeket, erdőket, legelőket, de nem védte meg a polgárokat az uradalmi falvak jobbágyainak és saját embereinek hatalmaskodásaitól.

Másrésztől viszont a város a maga részéről támogatta a püspök – a város fejlődését szolgáló – építkezéseit, a kulturális, oktatási intézmények alapítását célzó kezdeményezéseit. A kulturális és oktatási intézmények alapítása pedig bizonyosan serkentőleg hatott a város gazdasági fejlődésére. Talán éppen ennek az infrastrukturális és gazdasági fejlődésnek tulajdonítható, hogy a város a 18. század végén bátorságot és önbizalmat kapott ahhoz, hogy megpróbálja a földesúri joghatóság alól véglegesen megszabadulni. Azaz éppen Szily erőfeszítéseinek köszönhetően vélte úgy, hogy a városi lét minden feltétele adva van ahhoz, hogy ennek közjogi elismeréséért folyamodjanak, és így megszabaduljanak a nagy anyagi terheket rájuk hárító és önállóságukat csorbító földesúri alávetettségtől.⁶⁰ A Szily halála után alig egy hónappal, 1799. február 4-én tartott közgyűlésen ugyanis úgy határoztak, hogy a város „küldöttjei Bécsben hazánk oszlopainál, úgy egyéb Méltóságos Udvari Consiliarius és referendarius urakkal értekezzenek”, hogy van-e bármilyen esélyük arra, hogy a szabad királyi város rangját megkapják.⁶¹

Az azonban, hogy a város döntésében és függetlenedési törekvéseiben idáig jutott, nem tulajdonítható kizárólagosan az utolsó 20 év történéseinek, hanem a több évszázados autonómiáért való küzdelem végső eredményének, tetőpontjának. A város széles körű önkormányzati autonómiája volt az az elsődleges katalizátor, amely amellet, hogy ösztönzőleg hatott a városi tanács öntudatos érdekérvényesítésére, részben éppen ezen érdekérvényesítéssel összefüggésben, jelentősen elősegítette a földesúri *iusdictio* alóli szabadulásért folytatott harcot is. Szombathely ugyanis számos olyan királyok által adományozott gazdasági jellegű kiváltsággal (vásártartás, adó- és vámmentesség) is rendelkezett, amelyek birtokában már jóval korábban megközelítette a szabad királyi városok jogállását. Ráadásul azzal, hogy 1743-ban Mária Terézia királynőtől ítéletvégrehajtási jogot kapott, már csaknem minden olyan jognak birtokába került, mint a szabad királyi városok. Mindezek ellenére a város függetlenedési törekvései kezdetben kimerültek abban, hogy a város a régi privilégiumait mereven védte, esetleg azokat megpróbálta megerősíteni. A Szily püspökkel folytatott sok éves huzavona azonban nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a városiak a püspök halálát kihasználva – két évtizednyi látványos gazdasági és infrastrukturális fejlődéssel megtámogatva – már nemcsak privilégiumaik megerősítéséért, hanem a királyi városi kiváltság elnyeréséért folyamodjanak a királyhoz. Ugyanakkor még ez sem írható kizárólagosan a helyben székelő földesúrral való változó viszony rovására, hiszen Szily püspökségének vége

⁶⁰ Bácskai 2010: 171.

⁶¹ MNL VaML V.102.a. 1799. febr. 4. 369–370.

felé – mint láttuk – már Szombathely és földesurának kapcsolata konszolidáltként volt mondható. Sokkal többet nyomhattak a latba az említett fejlődési mutatók, de nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy nem egy elszigetelt kezdeményezésről, hanem országos tendenciába illeszkedő folyamatról volt szó.⁶²

A város szabad királyi város státuszáért folytatott küzdelme nem járt sikerrel. Így Szombathely végül számtalan meglévő kiváltsága mellé a legfontosabbat: a püspöki joghatóság alóli mentességet nem tudta elérni.

A mezőváros földesurával folytatott folyamatos küzdelme elsősorban Szombathely állandó lakosságát, azon belül pedig a polgárjoggal rendelkezőket érintette, hiszen elsősorban ők voltak a számos privilégium hasznélvezői. Közülük került ki a város vezetősége, ők használhatták a város legelőit, erdőit. A polgárjoggal nem rendelkező, de letelepült lakosság már jóval korlátozottabban tudta a privilégiumok előnyeit élvezni, miközben az egy összegben fizetett földesúri adó rájuk eső részét a város tőlük is ugyanúgy behajtotta. Mivel a mezőváros belügyeinek intézésében gyakorlatilag teljes szabadsággal bírt, így a földesúri joghatóság alóli felszabadulás a város és lakói számára (értve ez alatt a polgárjoggal rendelkező és nem rendelkező lakókat is) elsősorban a földesúri adóktól és regáléktól való megszabadulást jelentette volna. Mint a fentebbi kimutatásokból látható, ezzel pedig nem kevés bevételtől esett volna el a földesúr, ami a városnál maradt volna. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy a városi tanács a függetlenség elérésével a földesúri regálé alól felszabadított, jelentős bevételt termelő kereskedelmi ágakat (mint például a kocsmát és a mészárszék) mint fontos adóalapot képező kereskedelmi tevékenységet feltehetően elsősorban a polgárjoggal rendelkező lakóinak engedélyezte volna, így talán elmondhatjuk, hogy a földesúri hatalom alóli függetlenség legfőbb hasznélvezője maga a polgárjoggal rendelkező lakosság lett volna.

	1777	1783	1786	1790	1796	1800	1831
Szerződéses árendák Szombathelyről	2297	3097	3302	3170	4910	6357	13380

A földesúr Szombathelyről származó bevétele szerződéses árendákból (forintra kerekítve)⁶³

⁶² Az egyházi mezővárosok és földesuraik kapcsolata a 18. században ugyanis országszerte is annyira problematikussá vált, hogy a megoldást több helyen is (Pl. Pécs, Győr, Mohács, Veszprém, Nagyvárad stb.) a királyi szabadság elnyerésében vélték megtalálni. II. József általában is támogatta a városok ez irányú törekvéseit, bár a királyok támogatása önmagában nem volt elég egy város felszabadításához, mivel azt az 1645. évi 45. tc. tiltotta. Ez ugyanis kimondja, hogy minden olyan királyi kiváltság, amelyet a városok földesuruk tudta, beleegyezése és ajánlása nélkül nyertek, érvénytelen. Más kérdés, hogy a földesúr hozzájárulását elősegíthette, ha a város királyi támogatást élvezett. Kóta 1999: 26–27. Másrészt a rendek hozzájárulására is szükség volt, hiszen nélkülük nem volt lehetséges a király által adott kiváltság törvénybe iktatása.

⁶³ SzEL, PL I.5.B. szombathelyi számadások 1777, 1783, 1784, 1790, 1796, 1800, 1831.

A közvetlen gazdasági okok mellett részben gazdasági jelentőséggel bírt volna a földesúrral folytatott költséges és kellemetlen autonómiaharcok megszűnése is. De szintén a polgárjoggal rendelkező lakosság lett volna a legnagyobb haszonélvezője annak, ha a város szintet lépve a rendi struktúrában mint szabad királyi város tagjává válik a negyedik rendnek. A magyar rendi jog alanyai a szabad királyi városok voltak, nem a polgárság, hanem a királyi városok alkották a negyedik rendet. Kiváltságos helyzetük lakóhelyüknek, a szabad királyi városnak a privilégiumából eredt, a várost, illetve az azt képviselő városi tanácsot és polgárságot tekintették együttesen nemesnek. A szombathelyi polgárok azonban hiába rendelkeztek a mezővárosban polgárjoggal, hasonlóan a polgárjoggal nem rendelkező lakosokhoz, földesuruk jobbágyainak számítottak, a szabad királyi városok polgárságával ellentétben országrendiséggel nem bírtak.

Az eszközök s a mód tehát, ahogyan Szily az egyházmegyei központ kiépítése érdekében elképzeléseit megvalósította, olykor megkérdőjelezhető ugyan, törekvései sokszor kicsinyesnek tűnnek, és nemegyszer sértette meg a város autonómiáját s az öntudatos városi tanács és közösség érzéseit, a püspök jelenléte, azaz az egyházmegyei központtá válás, illetve részben a Szily püspök beruházásai és építkezései során kiépülő egyházmegyei infrastruktúra a mezőváros fejlődését megkérdőjelezhetetlenül pozitív irányba befolyásolta. A város egyértelműen közvetlen haszonélvezője lett a püspöki székhely kiépítésével járó – még ha olykor vitás helyzeteket is teremtő – alapításoknak. A székesegyház, a szeminárium és a püspöki palota építésével, a nyilvános könyvtár, nyomda létesítésével, a líceum létrehozásának támogatásával s ezzel az urbánus városkép megalapozásával a város kulturális hatósugara ugyanis jelentősen kitágult, ami jelentősen hozzájárult a lakosság létszámának növekedéséhez, ez pedig természetesen hozta magával a szolgáltatások iránti igény növekedését és a nagyobb mérvű fogyasztást is. Mindez pedig serkentőleg hatott a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem fejlődésére.⁶⁴

Összegezve elmondhatjuk, hogy Szily János püspök 22 éves kormányzása alatt a város és mindenkori földesurai közötti határok világosan kirajzolódtak. De ezen határok meghúzása a későbbi évtizedekben nemcsak egymás jogainak tiszteletben tartását eredményezte, hanem egyben kialakította, meghatározta a közös élet azon területeit is, amelyeken a püspök-földesúr és városa közti kapcsolattartás rendszeres maradt. Míg a Szily idején domináns, a város autonómiáját érintő jogi kérdések és konfliktusok annak utódai alatt háttérbe szorultak, addig napirenden maradtak a hétköznapi gazdálkodáshoz s a földesúr gazdasági privilégiumához kapcsolódó ügyek és viták, a jegyzőkönyvekben pedig rendszeressé váltak a szociális, karitatív, oktatási, vallási téren való együttműködésről szóló bejegyzések. Szily utódai alatt a város és földesurainak kapcsolata békésebb területekre tevődött át, és egyfajta kölcsönösség

⁶⁴ Kiss 1976: 120.

alakult ki. A város igyekezett a püspökeinek a vallási életet s a hit gyakorlását érintő elvárásait teljesíteni, támogatni, akár úgy is, hogy évszázados igazgatásügyi szokásán változtatott a püspök kérésére. A püspökök elvárták a vasár- és ünnepnapok megtartását, valamint a vallásos, erkölcsös életet a város előljáróitól. Hogy ennek semmilyen akadálya ne legyen, 1831. április 25-én azt határozatot hozta a közgyűlés, hogy nem szabad azokat a közgyűlésen megjelenni tartozó hivatalnokokat és képviselőket megbüntetni, akik a búzaszentelő körmenet miatt kötelezettségüket elmulasztották, hanem a tisztújító közgyűlést helyezzék át inkább más napra. Ettől kezdve április 25-e helyett 24-én, illetve „Szent Márk előtt való napokban” tartották a közgyűlést.⁶⁵ De Bőle püspök kérésére 1838. január 4-én szigorították a céhek szabályozását is. Azonkívül, hogy mester csak polgárjoggal rendelkező, adóhátralékkal nem rendelkező személy lehetett, a püspök kérésére még hozzávették azt a kitéletet is, hogy erkölcsileg kifogástalan életet is kell élnie.⁶⁶

A püspökök pedig lehetőségeikhez mérten nyújtották karitatív, szociális támogatásukat, vagy nem egyszer püspöki méltóságukból fakadó tekintélyüket bevetve védtek a várost és polgárait.⁶⁷ Természetesen a gazdasági viták nem tűntek el teljesen, időről időre felbukkantak, sőt hosszas pereskedésekbe is torkolltak, de soha többé nem váltottak ki a közösségből olyan indulatokat, mint Szily idején, és a földesúrnak sem volt érdeke, hogy földesúri hatalmát, erejét reprezentálja. S míg Szily alatt csak nagyon nehezen születtek mindkét fél számára egyformán megfelelő és előnyös egyezségek, valamelyik fél ugyanis szinte mindig veszített, addig Szily utódainál többnyire az igazságos vagy igazságosnak tűnő megegyezések kerültek előtérbe.

Megfigyelhető, hogy a Szilyt követő főpásztorok sokkal inkább az egyénre kezdték figyelmüket fordítani. A városi polgárságra többnyire csak akkor tekintettek közösségként, ha arról mint a római katolikus egyházhhoz tartozó közösségről volt szó, de karitatív segélyeik, javaslataik az egyének sorsának javítását célozták. Ennek oka részben az lehetett, hogy a püspök-földesurak elfogadták, belátták Szombathely privilegiális helyzetét, ami természetesen azzal is járt, hogy a közösség kollektív jólétéért a várost

⁶⁵ MNL VaML V.102.a. 1831. ápr. 25. 9.

⁶⁶ MNL VaML V.102.a. 1838. jan. 4.

⁶⁷ Nagy kihívást jelentett Balassa és Szombathely számára az 1848-as forradalom és szabadságharc időszaka. Az 1848-as forradalom és szabadságharc idején – bár Balassa Gábor püspök erős dinasztikus érzülete és a nemzeti mozgalom katolikus egyház jogait sértő intézkedései miatt nehezen azonosult a szabadságharc célkitűzéseivel –, amikor a császári csapatok 1848 decemberében megszállták székvárosát, a kezdetektől kiállt annak polgárai mellett. Ez történt akkor is, amikor a császári csapatok parancsnoka Vas vármegyére – a horvát foglyok Kőszegen történt meggyilkolása miatt – 100 ezer Ft büntetést szabott ki, s ebből 25 ezer forintot Szombathelynek kellett volna fizetnie, mivel az öldöklésben állítólag szombathelyiek is részt vettek. Balassa püspök azonban közbenjárt a szombathelyiek érdekében, és igazolta, hogy a gyilkosok között nem volt szombathelyi, így a szombathelyiek mentesültek a büntetéspénz kifizetésétől. Géfin: 1929: 22. és Kárpáti 1894: 122.

irányító testület felelt, a városi polgárság mindennapi életét érintő rendeleteket is az hozta. Így a földesurak az egyének életét, sorsát karitatív cselekedeteikkel, a közösséget alapításaikkal, építkezéseikkel tudták csak befolyásolni. Mivel a közösség és a város fejlődését érintő nagyszabású építkezések és alapítások Szily alatt lényegében lezajlottak, utódaikra legfeljebb azok befejezése és fenntartása hárult, a földesurak figyelme természetes módon tevődött át a szakrális, karitatív és szociális célok megvalósítására.

Ezek a változások azonban nem tulajdoníthatók minden esetben, illetve kizárólag a püspök-földesúr egyéniségének, képességeinek, anyagi lehetőségeinek, sem pedig a város és földesura évtizedek alatt kialakult erőviszonyainak. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a korszellem változását sem, amelyek előtt olykor jeles személyiségek is tanácstalanul álltak. Szily János, akinek püspöksége nagyobbrészt a francia forradalom előtti időszakra esett, még megtehetette, hogy – bár haladó szellemű, művelt, de – konzervatív egyházi értékeket védő egyházfőként és autokrata földesúrként irányította uradalmait és az azokhoz tartozó privilegizált mezővárosait. Megtehetette és meg is tette olykor azt is, hogy hosszabb-rövidebb távú érdekből figyelmen kívül hagyta az uradalmi emberei, jobbágysai által elkövetett jogsértéseket, sőt olykor saját maga követte el azokat, nemegyszer komolyabb következmény nélkül.⁶⁸ A francia forradalom nyomán kialakult eszmék: a nacionalizmus, a liberalizmus, valamint az alkotmányosság iránti törekvés azonban a 19. századra már hatásuk alá vonták Európa jelentős részét. Hatásuk Magyarországon először a reformországgyűlések rendelkezéseiben öltött testet, majd a hagyományos rendi struktúrát leromboló, a nemesség és az egyház több évszázados privilégiumait megsemmisítő s a polgárosodás előtt utat nyitó 1848-as áprilisi törvényekhez vezettek. A földesúri hatalom gyengülésével párhuzamosan, illetve ezekkel összefüggésben társadalmilag a 19. század első fele a polgárság erősödését, érdekérvényesítési képességének növekedését eredményezte, ami bizonyosan kihatott a szombathelyi polgárok és földesuruk kapcsolatára is, hiszen Szily utódai, elsősorban Bőle és Balassa püspökök⁶⁹ már ebben az időszakban irányították gazdaságaikat és egyházmegyéjüket. Egyszerre kellett tehát püspöknek és földesúrnak is lenniük egy olyan egyházmegyében, mely szegényesen volt javadalmazva, egy olyan korszakban, amely nem kedvezett sem a földesúri, sem az egyházi hatalomnak, és amely a rendi kiváltságok helyett fokozatosan a polgári értékek felé fordult.

⁶⁸ Elég csak a szombathelyi 1784-es bírói kandidációra gondolni, vagy a másik mezővárosában, Zalaegerszegen történt esetre, amikor Szily püspök visszatartotta azt az összeget, amelyet a város új ispotályának építésére szántak. A püspök Pintér Máté nevű zalaegerszegi számtartója ugyanis végrendeletében saját lakóházát az új ispotály felépítésére szánta. A számtartó 1792. évi halála után azonban – miután az adományozó lakóháza elkelt – az összeget a püspök magához vette, és egyszerűen visszatartotta. Az ispotály építése csak 1797-ben kezdődött, amikor már a vármegye is sürgette az építést. Csomor 2009: 343.

⁶⁹ Bőle András 1824–1843; Balassa Gábor 1844–1851

FORRÁSOK

Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Levéltár (SzEL PL)

I.3.D. Acta Cancellariae, Visitationes canonicae

I.5.B. Gazdasági Levéltár, Uradalmi iratok.

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára (MNL VaML)

V.102.a. Szombathely város Közönségének Közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvei, 1777–1849.

V.102.b. Szombathely város Közönségének Közgyűlési és tanácsülési iratai, 1788–1849.

V.102.c. Szombathely város Közönségének Közgyűlési és tanácsülési iratai, Acta Miscellanea

V.102.i.dd. Szombathely Város Tanácsának iratai, Peres iratok, Permásolatok könyve 1747–1761

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bácskai Vera 1988: *Városok és városi társadalom Magyarországon a 19. század elején.* Budapest.

Bácskai Vera 2010: „...az régi usutul el nem állunk...”. Szombathely vizályai földesurával, Szily János püspökkel az 1780-as és az 1790-es években. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Előadások Vas megye történetéről V.* (Archívum Comitatus Castriferrei 4.) Szombathely, 165–171.

Bácskai Vera 2014: Szombathely népessége a 18. században. In: Óri Péter (szerk.) *Szám- (és betű)vetés. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére.* (Demográfus könyvtár 3.) Budapest, 159–175.

Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban.* Budapest.

Cselenkó Borbála 2013: A Szombathelyi Egyházmegye alapítólevele, 1777. (Adalékok az egyházmegye alapításához.) (szerk. Kapiller Ferenc) *Vasi Szemle* (67.) 3. 349–361.

Cselenkó Borbála 2021: *A szombathelyi püspök és mezővárosainak kapcsolata 1848-ig.* (PhD-disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem) Budapest.

Csomor Erzsébet 2009: „Szegények mindig lesznek köztetek...” A zalaegerszegi ispita első másfél évszázada. In: Paksy Zoltán (szerk.) *Zalai történelmi tanulmányok* (Zalai Gyűjtemény 67.). Zalaegerszeg. 340–347.

Dominkovits Péter 1996: Mezővárosi önkormányzat Pápán a XVIII–XIX. században. In: Hermann István (szerk.) *Tanulmányok Pápa város történetéből 2.* Pápa. 63–69.

Géfin Gyula 1929: *A Szombathelyi Egyházmegye története.* II. kötet Szombathely.

Cselenkó Borbála: Szombathely és a püspök-földesúr kapcsolata a püspökség megalapítása utáni...

Géfin Gyula 1945: *A szombathelyi székesegyház*. Szombathely.

Hudi József 1994: Pápa város önkormányzatai a 18. században (1730–1795). In: Kubinyi András (szerk.) *Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig*, Pápa. 287–322.

Hudi József 1995: *Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847)*. (Fejezetek Pápa város történetéből 2.) Pápa.

Kiss Mária 1976: Szombathely kereskedelme a 18–19. században In: Horváth Ferenc (szerk.): *Vas megye múltjából '76*. (Levéltári Évkönyv 1.) Szombathely, 119–141.

Kóta Péter 1999: Adalékok Szily püspök és Szombathely mezőváros kapcsolatához. Mayer László (szerk.) *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 1999/3. 21–32.

Kunc Adolf 1880: *Szombathely–Savaria rend. tanácsú város monographiája*. Szombathely.

Melega Miklós 2012: *A modern város születése; Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában*. (Archívum Comitatus Castriferrei 5.) Szombathely.

Tilcsik György 2009: *Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. század első felében*. (Archívum Comitatus Castriferrei 5.) Szombathely.

Pál Ferenc 2017: Újperint alapítása. In: Teklits Tamás (szerk.) *Szombathelyi Egyházmegyei Kalendárium 2017*. Szombathely, 13–15.